

Eserleri. 1. *Tefsîrû'l-Celâleyn**. Celâleddin es-Süyûtî tarafından tamamlandı-ğı için bu isimle anılan eserin ilki Delhi'de (1211/1796) olmak üzere birçok baskısı yapılmıştır. 2. *el-Bedrû't-tâli' fi halli Cem'î'l-cevâmî**. Tâceddin es-Sübki'nin usûl-i fıkha dair eserinin en güzel şerhlerinden biri olup metinle ve hâşiyeleriyle birlikte defalarca basılmış (meselâ bk. Bulak 1285, 1287; Kahire 1308), eser üzerine birçok âlim tarafından hâşîye yazılmıştır (bk. CEM'U'L-CEVÂMÎ'). 3. *Şerhu'l-Varakât fi 'ilmi uşûli'l-fıkh* (Kahire 1329, 1344, 1938, 1374/1955; Riyad 1417/1996). İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Varakât* adlı eserinin şerhi olup İbn Kâsım el-Abbâdî (*Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Varakât*, Karâfî'nin *Şerhu Tenkihi'l-fuşûl fi'htişâri'l-Maḥşûl* adlı eserinin kenarında, Kahire 1307; *eş-Şerhu'l-kebîr 'ale'l-Varakât*, nşr. Seyyid Abdülazîz – Abdullah Rebî', I-II, Riyad-Cidde 1416/1995) ve Ahmed b. Muhammed el-Bennâ (*Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Maḥalli 'ale'l-Varakât*, Kahire 1303, 1326, 1332, 1342) gibi âlimler tarafından yapılmış hâşiyeleri vardır. Hat-tâb'ın *el-Varakât* şerhi de (Kahire 1369/

1950, *Leṭâ'ifü'l-işârât*'ın kenarında) Maḥallî'nin şerhinin hâşiyesi mahiyetindedir. 4. *Kenzü'r-râğibîn fi şerhi Minhâci't-tâlibîn*. Nevevî'nin Şâfiî fıkına dair meşhur eserinin şerhi olup (Kahire 1283) Kalyûbî (I-II, Mekke 1305), Şehâbeddin Ahmed Amîre el-Burullusî (I-II, Kahire 1283; Kalyûbî'ninkiyle birlikte, I-IV, Kahire 1306, 1318, 1327) ve Nûreddin el-Halebî gibi âlimler tarafından hâşiyeleri yapılmıştır. 5. *Şerhu'l-Kavâ'id li'bni Hişâm*. İbn Hişâm en-Nahvî'nin *el-İ'râb 'an kavâ'idü'l-i'râb*'inin tamamlanamamış bir şerhidir. 6. *el-Envârü'l-muḍiyye fi medḥi Hayrî'l-berîyye*. Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin *Kaşîdetü'l-bürde*'sinin şerhi olup Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî tarafından üzerine *Hâşîye 'alâ şerhi'l-Bürde* adıyla bir hâşîye yazılmıştır. 7. *Şerhu'l-Bürde (Şerhu Bânet Sü'âd)*. Kâ'b b. Züheyr'in *Kaşîdetü'l-bürde*'sinin şerhidir. 8. *Kenzü'z-zeḥâ'ir*. Takıyyüddin es-Sübki'nin *et-Tâ'iyye*'sinin şerhi olup eksik kalan eserin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Beyazıt, nr. 1081).

Kaynaklarda adı geçmeyen şu eserler de kütüphane kataloglarında Maḥallî'ye nisbet edilmektedir: *eṭ-Ṭıbbü'n-nebevî* (İbn Kayyim el-Cevziyye'nin aynı adlı eserinin muhtasarıdır); *Şerhu Lâmiyyeti'l-'Acem* (Tuğrâ'nın *Lâmiyyetü'l-'Acem*'inin şerhidir); *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Beyzâvî* (Tamamlanamayan eserin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur; Bayezid, nr. 7953); *Risâle fi'l-kırâ'ât; Muḥtaşarü'l-Hüda'n-Nebeviyye* (İbn Kayyim el-Cevziyye'ye ait eserin muhtasarıdır). Maḥallî'nin bunlardan başka tamamlanamamış bazı eserleri de vardır (Süyûtî, I, 444).

BİBLİYOGRAFYA :

Sehâvî, *eḍ-Ḍav'ü'l-lâmi'*, I, 242; VII, 39-41; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâḍara*, I, 443-444; İbn İyâs, *Bedâ'ü'z-zuhûr*, II, 355-356; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfessirîn* (Lecne), II, 84-85; *Keşfü'z-zunûn*, I, 124, 407, 445, 492, 573, 595, 613, 623; II, 1064, 1135, 1333, 1807, 1833, 1873, 2006; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 303-304; Şevkānî, *el-Bedrû't-tâli'*, II, 115-116; Pertsch, *Gotha*, I, 186; II, 224-225; IV, 294; Ahlwardt, *Verzeichnis*, VI, 613; VII, 47, 48, 522; Serkis, *Mu'cem*, II, 1623-1624; Brockelmann, *GAL*, II, 18, 114; *Suppl.*, I, 69, 440; II, 19, 116, 127, 140; K. Yâsir ez-Zeydî, "Menhecü'l-Celâleyn fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm", *Âdâbü'r-râfideyn*, V, Musul 1974, s. 125-150; VIII (1977), s. 367-405; Şükrü Arslan, "Celâleyn Tefsîri'nin İsnadı ve el-Maḥallî'nin Bakara Sûresinden Yaptığı Tefsîr", *EAÜİFD*, sy. 10 (1991), s. 155-172; Ch. Pellat, "al-Maḥallî", *EI²* (İng.), V, 1223.

ŞÜKRÜ ARSLAN

MÂHÂNÎ

(المهاني)

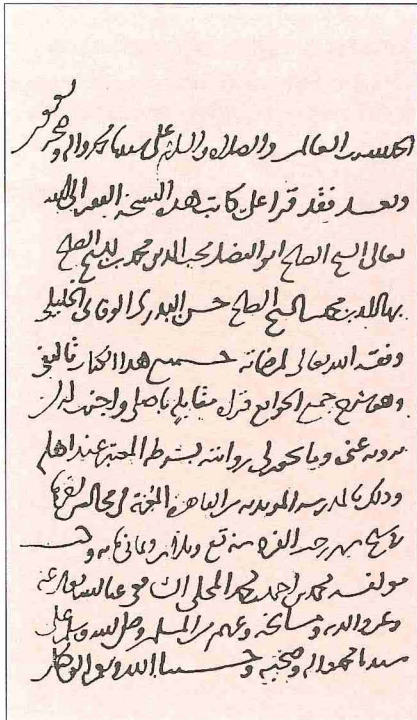
Ebü Abdillâh Muhammed b. İsâ
b. Ahmed el-Mâhânî
(ö. 267/880 [?])

Matematik ve astronomi âlimi.

İran'ın Kirman bölgesindeki Mâhân'da doğdu; hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. 246 (860) yılı civarında Bağdat'ta bulunduğu bilinmektedir. Ebü'l-Hasan İbn Yûnus'un *ez-Zîcü'l-Hâkimî*'deki kayıtlarından özellikle ilm-i kırânâtla ilgilendiği, 239-252 (853-866) yılları arasında kırân (kavuşum, konjonksiyon), ay ve güneş tutulmaları üzerine rasatlar yaptığı öğrenilmektedir.

İlk nesil İslâm matematikçi-astronomları içerisinde yer alan Mâhânî'nin zamanımıza ulaşan az sayıdaki eserinden güçlü ve özgün bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. *Maḳâle fi ma'rifeti's-semt li-eyyi sâ'a eradte ve fi eyyi mevzi' eradte* adlı çalışmasında uyguladığı yöntem, daha sonra Bettânî tarafından uygulanan ve küresel trigonometrideki kosinüs formülüne ulaşan yöntemle eşdeğerlidir. Döneminin matematiğinde mevcut temel meselelerle uğraşan Mâhânî, Ömer Hayyâm'a göre, "bir düzlemle bir küreyi hacimleri arasındaki oranı belli iki eşit parçaya bölme" şeklinde ifade edilen Archimedes'in *Kitâb fi'l-küre ve'l-üstuvâne* adlı eserinin ikinci kitabının dördüncü öncülüne cebirsel çözüm bulmaya çalışan ilk İslâm matematikçisidir. Mâhânî bu sorunu $x^3 + a = cx^2$ şeklinde üçüncü dereceden bir denklem haline getirmiş, fakat çözmemiştir ve bu denklem ölümünden sonra onun adıyla tanınmıştır. Ebü Ca'fer el-Hâzin ise koni kesitlerini kullanarak denklemleri çözmeyi başarmış, böylece üçüncü dereceden denklemlerin geometrik çözümünün yolunu açmıştır (*Resâ'ilü'l-Hayyâm*, s. 1-2, 90-91). Mâhânî, Öklid'in *Elementler*'inin beşinci kitabına yazdığı şerhte geometrik aritmetiği geliştirmiş, özellikle kesirler üzerinde çalışarak oran-orantı teorisi (nisbet nazariyesi) üzerinde durmuştur. Aynı eserin onuncu kitabının şerhinde ise geometrik irrasyonel sayılar teorisini ele almış ve bu teoriyi cebrik hale getirip geometrik büyüklük (aded-i muttasıl) yerine rasyonel ve irrasyonel sayıları kullanmıştır. Mâhânî, matematiğe yaptığı bu önemli katkısıyla Öklid'in *Elementler*'inin Hârizmî'nin kurduğu ilmü'l-cebr ve'l-mukâbeyleyle okunabileceğini ve

Maḥallî'nin kendi hattıyla bir icazeti (Dublin Chester Beatty Library, nr. 4797)

geometrik sayılar teorisiyle cebirin onun cebir diliyle yeniden yazılabileceğini göstermiş, bu sonuç daha sonra özellikle Kerecî'nin elinde cebirin ilerlemesine ilham kaynağı olmuştur.

Eserleri. 1. Risâle fi'n-nisbe (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1502/5; Leningrad Or. Institut, nr. A 585; Paris Bibliothèque Nationale, nr. 2467/16). *Risâle fi'ş-şekl min emri'n-nisbe* (Berlin Staatsbibliothek, nr. 6009) ve *Risâle fi'l-müşkil mine'n-nisbe* (Bibliothèque Nationale, nr. 2457/39; Tahran Sipehsâlâr Medresesi Ktp., nr. 597) adlarıyla da bilinir; oran-orantı teorisi üzerinedir. **2. Kitâb fi sittetin ve işrine şeklen mine'l-makâleti'l-ûlâ min Öklidis elleti lâ yahtâcü min şey' minhâ ile'l-hulf.** İbnü'n-Nedîm'in zikrettiği eser, Öklid'in *Elementler*'inin birinci kitabındaki yirmi altı teoremin ispatında "olmayana ergi" (reductio ad absurdum) yöntemine gerek duyulmadığı hakkındadır. **3. Tefsîrû'l-makâleti'l-'âşire min Kitâbi Öklidis** (Bibliothèque Nationale, nr. 2457/39). Öklid'in *Elementler*'inin irrasyonel sayıların hendesi tahlili olan onuncu kitabı üzerine kaleme alınmış bir şerhtir. **4. Şerhu'l-makâleti'l-hâmise min Kitâbi Öklidis.** Öklid'in *Elementler*'inin hendesi sayılar teorisinden bahseden beşinci kitabının şerhi olup İbnü'n-Nedîm tarafından zikredilmiştir. **5. Şerhu Kitâb fi'l-küre ve'l-üştvâne.** Ömer Hayyâm'ın bahsettiği bu çalışma, Archimedes'in *Kitâb fi'l-küre ve'l-üştvâne*'sinin ikinci kitabının dördüncü öncülü üzerinedir; birkaç varaklık bir bölümü Leiden Universitätsbibliothek'te bulunan esere (Sezgin, V, 130) Kûhî bir şerh yazmıştır (Leiden Universitätsbibliothek, nr. 991). **6. Makâle fi ma'rifeti's-semt li-eyyi sâ'a eradte ve fi eyyi mevzi' eradte** (TSMK, III. Ahmed, nr. 3342/3). Azimutun (güney açısı) tesbitiyle alakalıdır. **7. Tahriru Kitâbi Mânâ-lâvus fi eşkâli'l-küre ve'l-üştvâne.** Menelaos'un küreler ve silindirler hakkındaki eserinin ikinci makalesinin onuncu şekline kadar yapılan bir tahrirdir. Aslı kayıp olan Mâhânî'nin tahririni Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ebû Saïd el-Herevî gözden geçirmiş ve tamamlamıştır (Leiden, Or., nr. 399/2). Ancak Nasîrüddîn-i Tûsî, kendi tahririnde Mâhânî ile Herevî'nin katkılarını faydasız olarak nitelendirip İbn İrâk'ın aynı eser üzerindeki çalışmasını kullanmıştır. **8. Risâle fi 'urûdi'l-kevâ-kib.** İbnü'n-Nedîm ve İbnü'l-Kıftî tarafından zikredilmiştir. Mâhânî ayrıca parabolün alanıyla ilgili bir çalışmada, pa-

rabolün alanını uzun bir yol kullanarak Archimedes'den farklı bir şekilde hesaplayan Sâbit b. Kurre'nin yöntemini dik-kate alarak daha kısa bir çözüm vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 325, 331; Ömer Hayyâm, *Resâ'ilü'l-Hayyâm el-cebriyye* (nşr. Rüşdî Râşid – Ahmed Cebbâr), Halep 1981, s. 1-2, 90-91; İbnü'l-Kıftî, *İhbarü'l-'ulemâ*, s. 186-187; *Keşfü'z-zunûn*, I, 138; D. E. Smith, *History of Mathematics*, New York 1953, II, 680-684; Sezgin, *GAS*, V, 130, 260-262; VI, 155-156; VII, 404; Yvonne Dold-Samplonius, "al-Mâhânî", *DSB*, IX, 21-22; a.mlf., "al-Mâhânî", *Encyclopedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. H. Selin), Dordrecht 1997, s. 544-545; Ebû'l-Kâsim Kurbânî, *Zindeginâme-i Riyâzîdânân-ı Deure-i İslâmî*, Tahran 1365 hş., s. 431-435; *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (ed. Roshdi Rashed), London 1996, II, 354, 355, 357, 426, 485-486; A. Anboubâ, "L'algèbre arabe aux Ire et Xe siècles. Aperçu général", *MTUA*, II/1 (1978), s. 79; J. Sesiano, "Muḥammad b. 'Isā al-Māhānī", *EP* (İng.), VII, 405.

İHSAN FAZLIOĞLU

MAHBÛBÛ'L-KULÛB

(محبوب القلوب)

Ali Şîr Nevâî'nin
(ö. 906/1501)

dinî, tasavvufî ve edebî mahiyetteki
ahlâk kitabı.

905 (1500) yılında Çağatay Türkçesi'yle yazılmıştır. Nevâî giriş bölümünde kendi ilmi, siyasî ve içtimai tecrübelerinden kısaca bahsederek dostlarına, özellikle toplumdaki çeşitli iş ve meslek sahiplerine halka hizmet yolunda yararlanacakları ümidiyle bilgi ve tecrübe birikimini aktar-

mak istediğini, eserinin gönüllerde beğenileceğini umduğu için ona *Mahbûbû'l-kulûb* (gönüllerin sevgilisi) adını verdiğini belirtmektedir.

Eser bir giriş, üç bölüm (kısım) ve hâtîme mahiyetinde kısa bir münâcâtın oluşmaktadır. "Yaratılmışların (insanlar) Halleri, Fiilleri ve Söзlerinin Keyfiyeti" başlıklı ilk bölüm kırk fasıl halinde düzenlenmiş olup müellifin âdil olan ve olmayan sultanlarla diğer devlet adamları, kolluk kuvvetleri; şeyhülislâm, kadılar, fakihler, müderrisler, tabipler, şairler, kâtipler, öğretmenler, imamlar, müezzinler, vâizler, hâfızlar, kıssacılar, ehl-i nücûm, ticaret ehli, çiftçiler, yetimler vb. himayeye muhtaç kesimler, yüzüstü dilenciler, şeyhler, dervişler, ayyaşlar, şarkıcılar, dansçılar gibi çeşitli meslek ve zanaat erbabıyla toplumsal tabakalar, zümreler üzerindeki gözlemleri ve tesbitleri yanında ideal bir düzen için uygulanmasını gerekli gördüğü kuralları içermektedir.

"Güzel Fiiller ve Çirkin Huylar" başlığını taşıyan ikinci bölüm tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, sabır, tevazu ve edep, zikir, teveccüh (mâsivâdan uzaklaşıp Allah'a yönelme), rızâ ve aşk konularının geleneksel Sünnî ahlâk ve tasavvuf telakkisi çerçevesinde işlendiği on babdan oluşmaktadır. Her konuda, faziletleriyle tanınmış bir İslâm büyüğünün hayatından örnek hikâyeler aktarılmaktadır. Nevâî bu kısımda en geniş yeri ayırdığı aşkı avam aşkı, havas aşkı ve sıddıklar aşkı şeklinde üçe ayırır. Bunların en yüksek derecesi, enbiyâ-i mürselîn ve melâike-i mukarrebîn mertebesine yükselen sıddıkların aşkıdır.

"Güzel Fiillerin Neticesi ve Kötü Huyların Alçaklığı" başlıklı üçüncü bölüm "ten-

Mahbûbû'l-kulûb'un
ilk iki sayfası
(Paris Bibliothèque
Nationale,
nr. 747)

